

noget andet. Ogsaa dér kræves der Erfaring, men den lader sig ogsaa erhverve andet Steds end i Repræsentationerne.

Spørgsmaalet har forøvrigt Sammenhæng med noget andet og mere: Hvordan vurderer Forfatteren egentlig hele den Politik, der blev ført under *Vedels aktive Deltagelse*? Har han virkelig fundet sit Standpunkt til den? Han erkender, at »dybest set lå svagheden ved forfatningsværket der i, at det ikke var muligt ved statsretlige regler at bygge bro mellem to nationale elementer, der med en naturkrafts uimodståelighed arbejdede sig væk fra hinanden« (S. 59), og naar han ydermere ser, at de holstenske Stænders Betænkning fra 1859 var »ganske uacceptabel for regeringen«, og naar disse Fordringer vitterligt stilledes af Det Tyske Forbund og de tyske Stormagter, trods deres Anerkendelse af Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855, hører saa ikke ethvert rimeligt Haab om en fornuftig Forstaaelse og Forligelse uhjælpeligt op? Er man da ikke inde under en Skæbne? Og bliver Kritik og Gnaveri angaaende Enkeltheder i den Politik, der er ført, saa ikke temmelig orkesløs?

Erik Møller.

J. E. Sars. Brev 1850—1915. Utgitt med innleing af Halvdan Koht. Oslo 1957. 286 s. — Caspar Paludan-Müller. Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve. Af Bjørn Kornerup. I—II. Kbh. 1958. XXXII + 226 + 360 s. — Caspar Paludan-Müller: Videnskab og skole. Selvbiografi og taler. Århus 1958. 128 sider.

Litteraturen om danske og norske historikere er i det sidste par år forøget med tre kildeudgaver. Halvdan Koht, der jo før har offentliggjort sjældent vægtige kilder til norsk åndshistorie i 19. årh., har samlet hvad han har kunnet finde af breve fra J. E. Sars og forsynet dem med — stedvis lovlig kortfattede — oplysninger samt en lang og levende indledning om »Ernst Sars og dei andre«, som giver meget der ikke fremgår af brevene. Bjørn Kornerup nåede før sin død i alt væsentligt at fuldende manuskriptet til et fyldigt udvalg af breve og optegnelser fra C. Paludan-Müllers hånd¹. Fru Else Kornerup har udsendt samlingen, der med sin fine, varmt følte karakteristik af brevsriveren og sine grundige noter danner en smuk slutsten på dr. Kornerups livslange flittige og kyndige udgiverarbejde. Senest er som hilsen til C. O. Bøggild-

¹ Dr. Kornerup oplyser i indledningen (s. X), at Aage Friis for en menneskealder siden planlagde en sådan udgave og lod tage en del afskrifter, som han senere overlod til Ellen Jørgensen. Hun testamenterede materialet til dr. Kornerup, »der har forøget det med mindst to Trediedele«.

Andersens 60-års dag udkommet Caspar Paludan-Müller: Viden-
skab og Skole. Bogen indeholder en også i dr. Kornerups udgave
aftrykt, ufuldendt selvbiografi af Paludan-Müller fra 1870erne, en
halv snes af hans taler ved forskellige skolehøjtideligheder samt en
tidligere offentliggjort afhandling fra 1841 om historieundervis-
ningen i de lærde skoler, alt dygtigt kommenteret og i indlednin-
gen stort set træffende analyseret af Vagn Dybdahl.

Mange store overraskelser bringer det nu fremlagte materiale
ikke. En del af det er allerede udnyttet og adskillige af de bedste
stykker citeret bl. a. i Trygve Ræders biografi af Sars fra 1935 og
i Ellen Jørgensens afhandling om Paludan-Müller i dette tidsskrift
(9.r.V), hvor flere vigtige breve er trykt. Navnlig bliver læseren
skuffet, hvis han venter at finde væsentlige, hidtil upublicerede
bidrag til forståelse af de to som historikere. For Sars' vedkom-
mende må den slags søges i hans efterladte optegnelser, som er
brugt bl. a. af Knut Mykland i hans studie over Sars' historiske
grundsyn (*Grandeur et décadence* (1955)). Og dr. Kornerup har
med sit udvalg af breve og notater villet belyse personligheden
mere end forskeren; han har endog udeladt nogle breve der be-
handler specielle historiske spørgsmål, ikke blot når Paludan-
Müllers meninger herom er kendt fra hans trykte arbejder, men
også når de »repræsenterer overvundne Stadier i Forskningen«,
hvad der i dette tilfælde måske nok er et diskutabelt udgiver-
princip. Alligevel vilde man nødigt undvære noget af de tre værker.
Alt hvad der kan hjælpe os til at forstå de to store historikere og
usædvanlige mennesker har betydning, og især dr. Kornerups ud-
gave indeholder mange enkeltheder af megen interesse. Både dan-
skeren og nordmanden skrev desuden godt for sig, skønt de vist
kun sjældent med større iver satte pen til brevpapiret. I Sars'
mest korte breve er stilen klar og fast, og gennem Paludan-Müllers
tungere sætninger mærker man jævnlig som hans udgiver siger
løvens klo. Han havde rejsning som mand og forsker.

Det er ejendommeligt at læse om de to jævnsides, fordi de
menneskeligt og i deres fag repræsenterer vidt forskellige typer.
Deres løbebane formede sig jo også forskelligt. Om Sars stod der
strid; men den noget nervøse, charmerende og vennesele mand
fik medvind og nåede endnu ung stor anerkendelse og den stilling
han attråede, dog først efter at have afgivet en erklæring om sit
forhold til positivismen, der er blevet kritiseret som mindre op-
rigtig (Brev, 39 f., 97 f.). Han undgik en del af livets besværlig-
heder ved at forblive ungarl og leve sin meste tid i moderens
hjem; hun skabte »Norges eneste salon«, hvor sønnen i muntert
lag med sine og husets mange begavede venner kunde øve sit

sjældne talent for samtale. Han knyttede sig tidligt til en åndsretning, der voksede sig stærkere i hans manddomstid, og en national politik, der sejrede inden han døde. I århundredets sidste decennier var han en af de centrale skikkelser i norsk kulturliv, beundret også blandt dem som angreb hans meninger og med venner også udenfor den radikale intelligens. Selv om hans tankeverden bærer spor af romantikken, blev det Comte og Buckle, Darwin og Spencer, der tydeligst prægede hans optimistiske livs- og historieopfattelse. — Den en generation ældre, tungere Paludan-Müller levede størstedelen af sit liv borte fra hovedstaden, uden tilfredsstillende studiemuligheder, jævnlig misfornøjet med at københavnerne så provinsboere over hovedet. Først i en høj alder fik han den universitetsstilling, hans evner og arbejder gjorde ham selvskreven til. Hans ægteskab synes at have været harmonisk, men familien ramtes af sorger, den største vel sønnen Jens' død, hvorom en gribende optegnelse handler (Kornerup I, 56 f. = Hist. Tidsskr. 9. r. V, 406 f.). Paludan-Müller havde nok lettere end Sars ved i det lange løb at holde sig selvstændig overfor anskuelser, der var gængse i hans milieu, og blev vist med tiden en ensom mand uden mange meningsfæller. I hvert fald i sin alderdom kunde han gribes af mismod over sit arbejde, og tvivle på at det nyttede «et Folk uden Fremtid at kjende sin Fortid» (Kornerup II, 283). Af livssyn og som historiker var han tilsyneladende uanfægtet af de moderne strømninger, der prægede Sars, han fik vigtige impulser fra Tyskland, mens Sars især lod sig påvirke af fransk og engelsk tænkning. Paludan-Müller kunde drømme om kritisk at gennemforske og fremstille en periode af Danmarks historie og give «et omfattende, udtømmende, heelt og samlet Billede af de svundne Tider i en læselig, om ikke tiltrækkende Form»; han havde dog nok sin styrke i den for fagfolk skrevne skarpsindige enkeltundersøgelse, ofte med vidt perspektiv, hvor Sars gav sit bedste i store, åndfulde oversigter, der for en bredere læsekreds skulde blotlægge udviklingens lange linier. Danskeren vilde langsomt bygge op fra grunden, nordmanden fandt hastigere sine ideer bekræftet af kilderne.

Der findes dog interessante lighedspunkter mellem de to, som iøvrigt ikke nævner hinanden i deres breve. De blev i deres ungdom stærkt grebet af den nationale bevægelse i deres land, reagerede imod den politiske skandinavisme, men havde blikket åbent for den europæiske kultursammenhæng — skønt de ikke kendte meget til Europa af selvsyn, for Paludan-Müller nåede aldrig længere bort end til Stockholm, Sars dog til Paris. Begge mente, eller kom til at mene, at en demokratisk politik vilde tjene den nationale sag (jfr. Ræder s. 88, 192 f.). Der er også noget beslægtet

i deres syn på historikerens opgave i hans folk: Sars bruger lovlig håndfast sin forskning som politisk våben og har let ved at vise sine landsmænd vejen frem ved hjælp af deres fortid; men Paludan-Müller kan dog tale om, at historikeren skal lære folket at forstå sin nutid og »ane sin Fremtid«, og han mener sig i stand til at skrive et værk »af høi Betydning for Folkets Liv« (Kornerup I, 52 = Hist. Tidsskr. 9.r.V, 398). Begge så det historiske forløb som en nødvendig udvikling, væsentlig styret af åndelige faktorer, hos Sars de »almene ideer«¹; samtidig følte de sig tiltrukket af de store skikkelser i historien, og Sars endte som genidyrker. Begge led den skæbne, at en meget stor del af deres synspunkter og resultater snart blev forkastet, uden at det har svækket beundringen for den åndskraft der lyser ud af deres værk, og for de frugtbare incitamenter det har givet senere forskere. Om de to kunde man hædrende anvende det ord af Francis Bacon som Paludan-Müller et sted (Kornerup II, 258) citerer, at sandheden snarere fremgår af fejl end af forvirring.

Halvdan Koht har gjort sig megen umage for at opspore ukendte breve fra Sars, men desværre ofte med negativt resultat. Lange brevrækker til flere af hans nærmeste venner synes at være forsvundet, og af familiebrevne er der næsten ingen. Lykkeligvis er dog brevene til Bjørnson bevaret og kan danne rygraden i udgaven. Den handler kun lidt om historie, men meget om Sars' mange andre interesser og om hans forhold til mennesker. På de punkter kaster brevene, uden nogensinde at blive intime, lys over mere eller mindre kendte sider af hans væsen og udvikling: hans emancipation fra den danskorienterede morbroder Welhaven² og tilslutningen til venstre, som han så at sige forsynede med en opfattelse af Norges historie, hans radikalisering og voksende kritik af Johan Sverdrup, hans irritation over bureaukratiet og kirken (og folkehøjskolen). Hans forskellige forsøg på gennem nye tidskrifter at bringe bevægelse i det norske åndsliv, på linie med brandesianerne i Danmark rejse problemdebat og kæmpe for åndsfrihed mod »fordomme« og »halve overbevisninger« — efter programmet med et sådant frisind, at det ikke kom ham »så meget an på, hvad man tror, som, at man tror«; overfor »Kristianiabohæmen« stejlede han dog (s. 102, 113 f., 162, 171). Karakteristisk

¹ Om Sars' med årene voksende forståelse for de økonomiske faktorer betydning se Mykland: *Grandeur et décadence*, 55 f. Heller ikke Paludan-Müller var uden sans for dette forhold, se f. e. Kornerup I, 10 og II, 185.

² Sars' norsk-nationale indstilling og kritik af danske-styret i Norge hindrede som brevene illustrerer ikke at han havde venner og beundrere blandt fagfæller i Danmark. Ved universitetsjubilæet 1879 blev han æresdoktor sammen med sin ungdomskammerat og antagonist Ludvig Daae.

er hans stilling til målsagen: han krævede både landsmål og rigsmål anerkendt i den historiske sammenhængs og retfærdighedens navn, men rigtignok under forudsætning af at målrejsningen ikke blev et forsøg på at få sanktioneret et »Bonde- eller Almuevæsen« og at folkesprogets anerkendelse ikke opfattedes som et »Fribrev til at lægge sig på Ladsiden og tulle sig ind i Skindfelden« (s. 200f.). Adskillige bemærkninger om skønlitterære arbejder røber Sars' forkærlighed for digtning med social og politisk tendens, undertiden måske hans svigtende æstetiske smag. Det kan også være at et par af de her trykte anbefalinger skyldes den alt for store godmodighed mod supplikanter, som samtiden tillagde ham. Men der er tillige vidnesbyrd om hans ægte sans for rig og levende menneskelighed, selv når den antog højst ukonventionelle former. Han foretrak Bjørnson for Ibsen og Vinje for Aasen (s. 201).

Der er unægtelig andre toner i Paludan-Müllers skoletaler med deres lidt gammeldags sprogform, deres talrige spor af den hegelske og romantisk-filosofiske terminologi og deres religiøse ånd. Opdragelsesidealet er humanistens, der stiller det menneskelige over det nationale og ser studiet af den klassiske oldtid som grundlaget for dannelsen, også fordi det knytter os til det europæiske kulturfællesskab uden at udviske vort nationale særpræg (s. 72, 83). Undervisningen skal først og fremmest bygge på lærerens personlighed (s. 64). Helt igennem sætter Paludan-Müller høje etiske og religiøse mål for skolens arbejde: dens hovedopgave er at opdrage ungdommen til sand dannelse, dannelse er »en stadig Kamp for at opdrage sig selv« og »Selvopdragelsens Gjenstand er det dybeste i Menneskets Væsen: Samvittigheden, Villien, den Side af det Menneskelige, der vender mod Himlen. Først den er virkelig dannet, . . . der vil Guds Villie« (s. 84). Arkivar Dybdahl mener åbenbart at Paludan-Müller uden at være vanekristen naturligt er gledet ind i den form for religiøsitet der var »herskende blandt tidens akademikere« (s. 30). Han havde dog sine anfægtelser (se bl. a. Hist. Tidsskr. 9. r. V, 364 f.). Det kan også være tvivlsomt, om Paludan-Müllers form for kristendom er så påvirket af Hegel som udgiveren tror; nogle af de udtryk han anfører som bevis (s. 31 f.) er i hvert fald ikke specifikt hegelske.

I dr. Kornerups udgave mærker man sig Paludan-Müllers indtagende breve 1826—45 til hans kæreste og senere hustru. Udgiveren fremhæver med rette at disse breve fra de unge og yngre år¹ viser sider af hans væsen, der savnes i det vedtagne alvors-

¹ Enkelte af de mere karakteristiske steder er allerede citeret af Sejer Kühl, f. e. Fr. Paludan-Müller I (1941), 140 ff. Det politiske stof er delvis benyttet i Danske politiske Breve.

tunge billede af ham. Han folder sig rigtigt ud i den menneskelige varme under forlovelsestiden og ægteskabets første år. Han finder sig helt godt til rette i det odenseanske milieu, røber lune og elskværdige menneskelige svagheder, færdes når lejlighed gives flittigt hos de talrige medlemmer af familien og dens venner og skyer heller ikke selskabeligheden på de fynske herregårde (han hørte jo gennem sin og hustruens slægt ligesom Sars til embedsoverklassen); han smager »temmelig stærkt« på husets delikate syltetøj, bliver lystig af et glas punch, hygger sig ved en l'hombre og går på komedie. Stemningen er en anden i brevene fra Nykøbing, hvor han var rektor 1852—72. Han forklarer selv at en voksende tungbørighed, økonomiske »og øvrige rent private« forhold, deriblandt vel hustruens svagelighed, samt ønsket om at »holde sammen på« fritiden nødte ham til efterhånden at indskrænke sin omgang med andre til et minimum (I, 9; II, 279, 282 f.); han synes i denne periode heller ikke at have søgt regelmæssig skriftlig tankeudveksling med fagfæller (jfr. II, 237 f.), selv om han af og til overfor nordmanden Chr. Lange, Allen eller C. T. Engelstoft giver sig tid til at gøre rede for et af de historiske problemer der optager dem og ham. Man sporer en vis sky for at trænge sig på, og let ved at lukke sig op for andre havde han næppe. Han ønskede i hvert fald nu at spare sin kraft til embedspligterne og studierne. Hans æresfølelse var stærk og sårbar, hvilket bl. a. fremgår af mærkelige ytringer under arbejdet med disputatsen (I, 160, 166, 172), og i Nykøbing satte han alt ind på at kappes med de bedste som skolemand og historiker. Han vilde ikke nøjes med »en Buket af Smaablomster«, men stræbte bevidst efter »den hele, fulde, uforængelige Krands«. »Jeg misunder ikke Ungdommen den skyldfri Livsnydelse; men et høit Sind spilder ikke Tid og Kræfter på den«, hedder det i en optegnelse, der synes at være fra 1850'erne (I, 51).

Desværre for den der interesserer sig for Paludan-Müllers personlighed er brevene til hans hustru næsten de eneste af mere fortrolig karakter. Man vilde gerne have set hvad han skrev til sin far og sine brødre, eller til juristen Carl Liebenberg, som han 1829 betegnende nok kalder den eneste ven han har haft (I, 96), men intet eller kun tilfældige stykker synes bevaret. En venskabelig-åbenhjertig karakter har dog de halvhundredte breve fra odense-tiden til præsten og historikeren J. L. Rohmann, Paludan-Müllers lidt ældre arbejdsfælle i det fynske litterære selskab. De behandler historiske, litterære og politiske spørgsmål og belyser bl. a. Paludan-Müllers positive vurdering af den ældre danske enevælde (II, 31 ff.). Mindre givende er brevene til Vedel-Simonsen, og af

brevene til Chr. Lange og Allen turde Ellen Jørgensen have meddelt det vigtigste.

En række skrivelser til undervisningsinspektør Madvig giver oplysninger om Paludan-Müllers pædagogiske synspunkter og virksomhed. Den ikke specielt skolehistorisk interesserede læser vil dog måske snarere fæste sig ved de værdifulde, tildels nye enkeltheder om hans politiske udvikling, som ikke mindst optegnelserne bringer. Det er måske rigtigt at han af natur var konservativ, han var det i hvert fald af opdragelse, men det var ikke en forstokket konservatisme. Den »ultraliberale« opposition før 1848, især som den fik udtryk i pressen, fandt han ofte vulgær, men han var ingen ukritisk beundrer af den enevældige regering og meget skeptisk overfor Christian VIII. 1842 er han optaget af Lehmann, håber i februar-marts øjensynligt på at han vil »søge Forsoning med den bedre, finere, aandigt-aristokratiske Deel af Nationen«, og tilføjer de bemærkelsesværdige ord, at man kun vil kræve moderation af ham, ikke fornægtelse af hans politiske anskuelser, thi »vi ere jo dog i Grunden alle af hans Mening, hvad Theorien angaar«. Efter ministerskifterne s. å. tænker han sig et øjeblik muligheden af Lehmann som lederen under den nationale vækkelse, han drømmer om og finder fornøden, og som ikke blot skal føre til et klarere forhold til hertugdømmerne og et stærkere forsvar, men vise sig i dygtiggørelse og opsving på alle åndelige og materielle områder. Når han forudsætter at Lehmann opgiver »alle disse borerede constitutionelle Skrig« for »det ene Fornødne«, er det tilsyneladende mindre af uvillie mod en fri forfatning i og for sig, end fordi han mener at den vil sprænge monarkiet (I, 17—27, 41 f.; II, 60, 96). Da bruddet mellem tysk og dansk i 1848 var uafvendeligt, opgav han som bekendt enevælden og krævede en fri forfatning på bredest mulige basis for at samle folket. På rigsforsamlingen foretrak han et »velskabt« etkammer for martsministeriets tokammer, men i underhåndsförhandlinger med højre, som en interessant optegnelse handler om (I, 43—50), holdt han fast ved den almindelige valgret, og til sidst sluttede han sig til Bruun-Jespersens forslag. Endnu ved rigsrådsvalget i Nykøbing 1865 stemte han (selvtredie blandt byens vælgere) for skolelærer Hansen og mod Monrad, for at sige nej både til den »doktrinær-skandinaviske Retning« og den reviderede grundlov (I, 57 f.). Hvad der nu foreligger bekræfter det indtryk, at få er gået ind i dansk offentligt liv med en renere villie end Caspar Paludan-Müller.

Poul Bagge.